א. מבוא

מחקר זה מבקש להציע הסבר להתמשכותו העיקשת של אי־השוויון המגדרי בבית ובשוק העבודה הפורמלי באמצעות חקר העבודה השקופה (invisible work). הן בעולם המערבי והן בישראל ניכרת במהלך המאה העשרים מגמה של צמצום אי־השוויון בין המגדרים בשוק העבודה הפורמלי, והיא מתבטאת במדדים כגון שיעור בעלי/ות השכלה אקדמית, שיעור ההשתתפות בשוק העבודה הפורמלי וכושר ההשתכרות (פוקס 2016; England 2010; Mandel & Birgir 2016). עם זאת, מאז שנות התשעים של המאה העשרים הואטה מגמה זו במדינות רבות (Sullivan et al. 2018). בישראל, למשל, הגיע שיעור ההשתתפות של נשים בשוק העבודה הפורמלי ל־47% מכוח העבודה, אולם מדד המגדר (2017) מראה כי הואטה מגמת הצמצום בפערי השכר החודשי הממוצע בין גברים ונשים: בשנת 2004 עמד שכר הנשים הממוצע על 63% משכרם של הגברים, ובשנת 2015 הוא עמד על 68% משכרם של הגברים. בשנתיים האחרונות נעצרה מגמה זו ואף חל גידול מסוים בפערים המגדריים בשכר. חוקרים טוענים כי בקצב הנוכחי ייעלמו פערי השכר בין גברים ונשים בעולם בעוד 170 שנים (Rodes et al. 2017). בה בעת משתמרת ההפרדה הבין עיסוקית שמשמעה כי לנשים ייצוג יתר במקצועות הטיפול ובענפי השירותים. למשל, בשנת 2015 עמד שיעור הנשים מקרב העוסקים/ות בהוראה על 77% ועל 93% מבין העוסקים/ות בטיפול בילדים ובטיפול סיעודי (מדד המגדר 2017). שיעור הנשים בסקטור הציבורי הוא 65%, אך שיעורן בסגל הבכיר הוא 38% בלבד (דו"ח ועדת שטאובר 2014).[1] על פי מדד המגדר (2017), אי־השוויון בין המגדרים בשוק העבודה הפורמלי אמנם הצטמצם מ־34% בשנת 2004 ל־29% בשנת 2011, אך מאז לא חל בו שיפור של ממש לטובת נשים.

ניסיונות להסביר את אי־השוויון המגדרי בשוק העבודה הפורמלי מרבים להצביע על חלוקת העבודה הלא־שוויונית בבית כעל אחד הגורמים המרכזיים למצב זה. מחד גיסא נמצא כי בזכות העלייה הניכרת בהשתתפות נשים (ובייחוד של אימהות לילדים צעירים) בשוק העבודה הפורמלי ובזכות מיסוד המודל של שני מפרנסים (שטייר 2010), הולכים ומצטמצמים הפערים בין הזמן שמקדישים גברים עובדים למטלות משק הבית ולחיי המשפחה לבין הזמן שמקדישות לכך נשים עובדות (Bianchi et al. 2000). מאידך גיסא נמצא כי נשים עדיין נושאות ברוב האחריות לטיפול בבית ובילדים. בארצות הברית הפער בין הזמן שמקדישים גברים ונשים למטלות הבית והמשפחה עומד על 61% לרעת הנשים (Parker & Wang 2013). בנורבגיה נשים מקדישות לעבודות אלה כ־28 שעות

1 www.pmo.gov.il/Secretary/Documents/women080614.pdf

בשבוע ואילו הגברים מקדישים לכך 17.5 שעות (Sullivan et al. 2018). בישראל נמצא כי במשקי בית שבהם שני בני הזוג עובדים וילדיהם בני פחות מ־18, נשים מקדישות לעבודות הבית ולטיפול בבני המשפחה 43.3 שעות בשבוע ואילו גברים מקדישים לכך 27.4 שעות (מדד המגדר 2018).

ההנחה הרווחת במרבית המחקרים רואה בשני האתרים – הבית ושוק העבודה הפורמלי – מרחבים מובחנים, השונים זה מזה מבחינה ערכית ותוכנית. שוק העבודה הפורמלי מומשג במונחים של שכלתנות ושל יעילות כלכלית, ואילו הבית והמשפחה מומשגים במונחים של רגש וקִרבה. ההבניה ההיסטורית־תרבותית של שתי מערכות המושגים הללו, שלפיה הראשונה מזוהה עם גברים וגבריות והשנייה עם נשים ונשיות, נטען במחקר, הובילה לאי־השוויון המגדרי בשוק העבודה הפורמלי (פולברה 1996). אכן, נמצא שעבודת הבית ועבודת הטיפול שמבצעות נשים קשורות קשר הדוק לעבודתן בשכר – להצטרפותן לשוק העבודה הפורמלי ולמעמדן בו – ולעצמאותן או לתלותן הכלכלית לאורך השנים (Avellar & Smock 2003; Budig 2014). ההסדרים החברתיים שעל פיהם האחריות לגידול הילדים מוטלת בעיקר על הנשים נותרו על כנם, ועובדה זו נתפסת במחקר כאחת משתי הסיבות העיקריות להתמשכות פערי ההכנסה המגדריים (England 2005). נטען כי על הניסיונות לטפל בפערים המגדריים בשוק העבודה הפורמלי להתמקד בקונפליקט המובנה בין שני מרחבי החיים כדי להגיע לידי איזון בין המגדרים (Cinamon & Rich 2002).

מתוך ראיית ההבחנה הבינרית בין **בית-עבודה** או בין **פרטי-ציבורי** כהבחנה מובנית מבחינה חברתית, המחקר בוחן את הפרקטיקות והמשמעויות של העבודות השקופות במרחבים השונים כדי לחלץ הסברים נוספים לאי־השוויון המגדרי בשוק העבודה ולפתח כיוונים חדשים להתמודדות עימו. ניתוח מגדרי של העבודות השקופות בבית ובשוק העבודה הפורמלי יאפשר לבחון את הדמיון בין עיסוקים ומקצועות של נשים בשוק העבודה הפורמלי, שעיקרם מתן שירות וטיפול באחר (England 2006), עבודות אשר סובלות מחוסר הכרה ומתגמול מועט, לבין עבודות הבית והטיפול שהן מבצעות בבית או בשוק העבודה, שעיקרן שירותים ורווחה אך אינן מניבות הכנסה ולעיתים אינן נתפסות כלל כ"עבודה". אלה גם אלה מכונים **עבודות שקופות**.

"עבודה שקופה" תוגדר במחקר זה כעבודה הנעשית במרחב הביתי, עבודת התנדבות במרחב הציבורי ועבודה רגשית הנעשית במרחב הציבורי והפרטי כאחד אך אינה זוכה להכרה כעבודה או אינה מוגדרת ככזו ואינה מקנה תגמול כלכלי. ארין האטון (Hatton 2017) גורסת כי עבודה הופכת לשקופה בחסות שלושה מנגנונים: תרבותי (כאשר עבודה אינה מוערכת בגלל תפיסות מקובלות של מגדר, של גזע, של מעמד וכו'), חוקי (כאשר עבודה אינה מוערכת מאחר שאינה מוגדרת בחוק כ"תעסוקה") ומרחבי

(כאשר עבודה אינה מוערכת משום שאינה נעשית במקום המוגדר כאתר של עבודה בשכר). עבודה שקופה עשויה לכלול מאפיין מסוים של תפקיד או את כולו והיא עשויה להיחשב מקובלת או לא מקובלת מבחינה תרבותית על פי המנגנון הספציפי. מהמחקר המקיף שנעשה בתחום עולה בבירור כי עבודה שקופה על סוגיה וביטוייה השונים (כגון עבודות הבית, הטיפול, ההתנדבות, עבודת הבית במשרד ועוד) מבוצעת בעיקר (אם כי לא רק) על ידי נשים – עבודה מגדרית שמקורה במבני עומק תרבותיים ובהסדרים חברתיים ממגדרים (Hatton 2017).

שדה המחקר ומטרותיו

המחקר של תחום זה בישראל מתמקד בעיקר בעבודה שקופה הנעשית בבית (למשל: קפלן וכרכבי־סבאח 2017; Lewin-Epstein et al. 2006). מחקר זה טוען שתופעת העבודה השקופה קיימת הן בבית והן בעבודה, ולכן אנו מציעות להחליף את הניתוחים המתבססים על חלוקה מרחבית או פונקציונלית בניתוח כולל הבוחן מנקודת מבט מגדרית דרגות שקיפות ונראוּת של עבודות שונות בבית ובעבודה, בשכר ושלא בשכר, ואת ההיבטים וההשלכות של שקיפות זו על אי־השוויון בין המגדרים בשוק העבודה הפורמלי.

מחקר זה מתמקד אפוא בנשים העובדות בשכר. מערך המחקר מבוסס על שיטת מחקר המשלבת בין מחקר איכותני לבין מחקר כמותני (mixed methods). נקודת המוצא שלנו היא, שמחקר איכותני רחב נדרש כבסיס להרחבת הידע ולבדיקה הכמותנית (Hesse-Biber 2010).

מאחר שאנו מייחסות חשיבות רבה להבנת התופעה של עבודה שקופה מתוך ניתוח מעמיק של חוויות נשים, חלקו הראשון של המחקר מתבסס על ראיונות קבוצתיים שבמהלכם תוארו התנסויות אישיות יום־יומיות של המשתתפות בבית ובעבודה. על בסיס הסוגיות (themes) שעלו במהלך הניתוח גובשו אינדיקטורים לצורך בניית שאלון ועליו מבוסס החלק השני, הכמותני, של המחקר.

מחקרנו נשען על שתי הנחות תיאורטיות. ראשית, בחינת היווצרותה של עבודה שקופה ושימורה מחייבים מתן תשומת לב הן לרמות המוסדיות־מבניות והן לרמות מיקרו־פרשניות. חשיפת הפרשנויות חיונית להבנת האופן שבו נשים חושבות על עבודה שקופה ואיזו השפעה הן מייחסות לעבודה זו, לממדיה, למורכבותה ולהשפעתה על היבטים שונים של חייהן. גישות עכשוויות לחקר ההיבטים השונים של העבודה השקופה גורסות כי שילוב של מבנים ומוסדות חברתיים ברמת המקרו וחוויות ברמת המיקרו חיוניים להבנת העולם החברתי בשלמותו (Stier & Lewin-Epstein 2007;

Bianchi et al. 2012). שנית, אנו מבקשות לבחון במחקר זה את הפרשנויות השונות של עבודה שקופה מתוך נקודות מבט מגדריות שונות, ולפיכך ההנחה התיאורטית השנייה גורסת כי אי־השוויון בין המגדרים אינו אחיד וכי אי־שוויון על בסיס גזע, מוצא אתני, דת, מרחב, מעמד וגיל (בין היתר) מצטלבים בחיי כל אישה (וגבר) (Collins 2000; McCall 2005). לכן קבוצות המחקר נבנו כדי לאפשר גיוון רב ככל האפשר של הגורמים המצטלבים – מעמד, מוצא אתני, מוצא לאומי, מיקום גיאוגרפי, דת וגיל וכן מיקומן של הנשים בשוק העבודה הפורמלי.

עם זאת, חשוב גם להשוות את נקודות המבט של נשים על העבודה השקופה לאלה של גברים. לנוכח השוני בנקודות המבט שנמצא בין גברים על ההיבטים השונים של העבודה השקופה (Coltrane & Adams 2001), השוואה כזו עשויה להעשיר ולחדד את התובנות הנובעות ממחקר זה.

למחקר בכללותו ארבע מטרות הקשורות זו בזו:

1. לחשוף את המופעים המגוונים של עבודה שקופה במרחבי חיים שונים ואת הפרשנויות של נשים וגברים לעבודה זו באמצעות סדרה של ראיונות קבוצתיים. בעקבות נקודות מבט ושיטות מחקר פמיניסטיות (Hesse-Biber 2010), המחקר מבקש להבין את התופעה באמצעות התמקדות בדרכים השונות שבהן נשים מגדירות עבודה שקופה ואת דרכי התייחסותן לנושא.

2. לגלות אם עבודה שקופה נתפסת כמכשול להשתלבות שוויונית של נשים בשוק העבודה הפורמלי, ואם כן – כיצד. תשומת לב מיוחדת מופנית לחשיפת האופן שבו נשים מפרשות משימות שקופות ספציפיות בבית, במקום העבודה ובמרחב הציבורי.

3. לזהות באופן כמותי את ההיבטים השונים של עבודה שקופה בישראל ולהעריך את שכיחותם בסקר שנערך בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה העובדת בשכר בישראל.

4. לגבש המלצות מדיניות המסתמכות על ניתוח העבודה השקופה כמעוגנת בחוויות החיים של נשים מקבוצות מגוונות תוך התבססות על ממצאי הראיונות הקבוצתיים ועל נתוני הסקר.

מערך המחקר

כאמור, המחקר מבוסס על שילוב בין שיטות מחקר איכותניות וכמותניות – mixed-methods. שיטות מחקר מעורבות הן שם כולל למערכי מחקר רבי־פנים, המשלבים מתודולוגיות שונות. מבין המודלים השונים של שיטות מחקר מעורבות בחרנו במערך מסוג sequential (מחקר רצף), שבו סוג אחד של מקור נתונים משמש

בסיס לאיסוף הנתונים בשלב הבא, העוקב אחריו (Stewart et al. 2008). בהתאם למטרות המחקר, המודל שבחרנו מבוסס על מתודולוגיה פרשנית איכותנית כדי להעמיק את ההבנה של העולם החברתי, תוך התמקדות בניסיונות החיים של נשים וגברים ותוך הבנת המשמעויות שהן/ם מעניקות/ם לעולם החברתי. במתודולוגיה זו אין העולם החברתי נתפס כחיצוני וכנפרד מעולמן של נשים, אלא נוצר תוך כדי אינטראקציות חברתיות. בנוסף, הגישה מדגישה מחויבות לריבוי נקודות המבט על העולם החברתי, והמידע המעניין מראה כיצד נשים או גברים תופסים את העולם (Hesse-Biber 2010). הבחירה במודל שבו המחקר המקדים הוא מחקר איכותני בא למלא חסר בולט בנתונים ובמדיניות המביאים בחשבון עבודה שקופה כפי שהיא נתפסת בעיני נשים. בהיעדר סקר שנתי שוטף של תקצוב זמן בישראל – בשונה מהקיים במדינות שונות בעולם (גרוס וסבירסקי 2002) – מחקר זה, המשלב ניתוח איכותני וכמותני, מבקש להאיר את אופייה של העבודה השקופה, את עומקה ואת היקפה.

תרשים 1 מציג את המודל המתודולוגי של המחקר. כפי שמוצג בתרשים, בשלב הראשון של המחקר נעשו ראיונות קבוצתיים (group interviews) , כדי לבחון כיצד נשים (וגברים) מקבוצות שונות בישראל מבינות ומפרשות עבודה שקופה (ראו נספח 1 לפירוט מאפייני המשתתפות והמשתתפים בראיונות הקבוצתיים). בשלב השני התבססנו על מידע שצמח מן השדה וערכנו סקר בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה העובדת בשכר בטווח הגילים 25–65 בישראל. הסקר נועד לבדוק את שכיחות תבניות החשיבה שעלו ואת העמדות כלפיהן.

תרשים 1. המודל המתודולוגי של המחקר

